INFLUENȚA ORIENTALĂ ASUPRA LIMBII ROMÂNE
(Chestiuni de metodă)

CICERONE POGHIRC

1. Datorită poziţiei sale geografice — la capătul acelui imens coridor al stepelor nord-pontice care leagă Europa de Caucaz şi Asia Centrală şi legat de Asia Mică atît pe căi de uscat, cît şi pe mare — teritoriul ţării noastre a constituit încă din cele mai vechi timpuri [1] o adevărată placă turnantă în relaţiile Orient-Occident. Faptul acesta a lăsat amprente adînci în istoria, civilizaţia, cultura şi limba românească, semnalate de numeroşi cercetători în studii particulare, dar neadunate încă într-o adevărată lucrare de sinteză.

1.1. Singura încercare de sinteză, celebra lucrare a lui Lazăr Şăineanu [2], în ciuda meritelor ei incontestabile, este în fapt nu un studiu al tuturor elementelor orientale din limba noastră, ci doar al influenţei turceşti-osmanlîi, pe care autorul o considera „singura influenţă orientală durabilă şi apreciabilă" [3]. El nega influenţa preosmană, atît pe cea avară cît şi pe cea cumano-pecenegă, reducea influenţa tătară la un fenomen dialectal şi ignora cu desăvîrşire orice altă influenţă orientală neturcică. Ca adevărat pozitivist neogramatic Şăineanu limita la mijloacele proprii de cunoaştere şi la cele ale epocii o realitate lingvistică, e drept, foarte complicată şi greu de definit cu posibilităţile de atunci, dar evident mult mai vastă, rezultînd, cel puţin ca principiu, fie şi numai din datele istorice incontestabile despre relaţiile noastre certe cu popoarele orientale în diverse epoci.

1.2. Împrumuturile din turca osmană constituie, fără îndoială, cea mai importantă influenţă orientală, dar ea nu e nici pe departe singura, iar sub raport cronologic este cea mai recentă. Maestrul lui Şăineanu, B. P. Hasdeu, trasase în lucrările sale şi urma altor influenţe orientale — iranice şi armeneşti — iar în cadrul celei turcice el insistase asupra faptului că româna trebuie să posede şi elemente turcice anterioare împrumuturilor osmanlîi (şi deosebite de acestea prin caracterul lor arhaic, pastoral şi dialectal) [4]. În perioada „Influenţei orientale" Şăineanu se afla într-o dispoziţie antihasdeiană, dar cercetările ulterioare

---

[1] Cea mai veche atestare în acest sens o constituie tabletele de la Tărtaria (cca 3000 î.e.n.), cu semne grafice similare cu cele sumeriene.

[2] *Influenţa orientală asupra limbei şi culturii române*, I—II, 1—2, Bucureşti, 1900.

[3] *Op. cit.*, p.

[4] *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine*, Bucarest, 1886, 21 p.

https://biblioteca-digitala.ro

aveau să-i dea dreptate lui Hasdeu, ele mergînd, fie și involuntar, pe urmele trasate de acesta.

1.3. Progresele realizate după lucrarea lui Șăineanu, mai ales în ultimele decenii, ne îndreptățesc, credem, să încercăm a delimita domeniile și a schița problematica cercetării și metodele de urmat în vederea adîncirii studiului influenței orientale înaintea unei noi sinteze, cu adevărat generale, care, evident, depășește posibilitățile autorului acestor rînduri și ale unui singur om în general.

2. Cercetarea influenței turcești în românește datează propriu-zis de la D. Cantemir, care a indicat originea turcească a multor cuvinte și nume proprii [5]. Într-o perioadă în care lingvistica se constituise de mult ca știință, elementele turcești în limba noastră au fost studiate mai întîi de R. Roesler [6], cu greșeli asupra cărora au atras atenția mai ales B. P. Hasdeu și M. Gaster [7]. Aceleași elemente au fost tratate ulterior de A. Cihac [8] iar la scurtă vreme de Fr. Miklosich [9]. Un an mai tîrziu apărea la București teza lui L. Șăineanu, pe care avea s-o reia mai tîrziu, refăcînd-o și completînd-o. Toate aceste cercetări depistaseră elemente turcești în română, dar considerau ca singura lor sursă turca osmană. În raportul său la cel de-al VII-lea Congres al orientaliștilor (oct. 1886), B. P. Hasdeu, fără a intra în amănunte, atrăgea atenția asupra „cronologiei și geografiei cuvîntului", adică a timpului și locului de pătrundere, cerînd să se facă distincție între „turc și turc", adică între diversele limbi și dialecte turcice care au constituit în decursul timpului surse de împrumut în română. Tot el atrăgea atenția asupra slabei circulații a multora dintre împrumuturile turcești semnalate de predecesorii săi [10]. În ciuda acestor recomandări, completările aduse cîțiva ani mai tîrziu de W. Rudow [11], însemnau, în fapt, un pas înapoi în ceea ce privește metoda științifică.

2.1. Sinteza tuturor acestor lucrări au constituit-o cele două volume ale „Influenței orientale" a lui L. Șăineanu [12]. Superioritatea cercetărilor acestuia constă în utilizarea din plin a izvoarelor literaturii române vechi pentru lămurirea istoriei elementelor turcești în românește, precum și o mai mare strictețe în ceea ce privește aspectul fonetic al etimologiei, neglijat adesea de unii predecesori. Din păcate însă, istoria

---

[5] Vezi, de exemplu, „Scara" lui Cantemir la *Istoria ieroglifică*: *alai, cira, fișchie, iasimin, ielcovan, meteris, mehlem, mehenghi, nafaca, padzerh, sam, samsun, șerbet* etc.

[6] *Die griechischen und türkischen Bestandheile im Romänischen*, Wien, 1865, 54 p.

[7] M. Gaster, *Cîteva rectificări la etimologiile grece, turce și maghiare ale lui Rösler*, „Columna lui Traian", 1876, p. 521—524.

[8] *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Vol. II. Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Francfort/M-Berlin-Bucarest, 1879.

[9] *Die türkischen Elemente in den Südost-und Osteuropäischen Sprachen*, Wien, 1884.

[10] *Op. cit.*, p. 10—11.

[11] *Neue Belege zu den türkischen Lehnwörtern im Rumänischen*, Zschr. f. romanische Philologie, 17, 1893, 368—418, 18, 1894, 74—111, 19, 1895, 281—430.

[12] Op. cit., în nota 2. Varianta franceză prescurtată a *Influenței orientale*, sub titlul *Les éléments orientaux en roumain*, a apărut în revista „Romania" și apoi în volum la Paris în 1902. Observații critice au adus N. Iorga în „Noua revistă română" și I. Popovici.

https://biblioteca-digitala.ro

limbii turce, ca și a celorlalte limbi turcice, și mai ales cunoașterea dialectelor turcești, era în acel moment foarte aproximativă, ceea ce a împiedicat pe Șăineanu să realizeze dezideratele și sugestile lui Hasdeu. În loc însă de a recunoaște lipsa de mijloace științifice pentru realizarea acelor deziderate, Șăineanu se credea îndreptățit să afirme că „ipoteza despre existența în românește a unor elemente pre-osmanlîi (avare, pecenege, cumane, mongole) n-a fost încă confirmată prin nici un fapt iredutabil“ [13].

2.2. Lucrarea lui Șăineanu a rămas și pînă astăzi pentru cei care se ocupă de influența turcă, instrumentul fundamental, după expresia lui V. Bogrea, „Biblia elementelor orientale în românește“. În prima perioadă după apariția lucrării, contribuțiile turcologice românești nici n-au fost concepute decît ca simple completări la lucrarea lui Șăineanu. Lucrarea lui T. Löbel [14] avea față de cea a lui Șăineanu avantajul cunoașterii limbii turce vorbite, uneori chiar în aspectele ei dialectice, înafara depistării unor cuvinte pe care Șăineanu nu le luase în considerare. Cercetările lui V. Bogrea aduceau o lărgime de vederi, o precizie de metodă și o bogăție de idei rar întîlnite. Mulți ani mai tîrziu, acad. Al. Graur avea să-și conceapă noile etimologii turcice tot ca simple adaosuri la lucrarea lui Șăineanu. Unele precizări și completări au fost aduse și în remarcabilul dicționar al lui Tiktin, iar elementele turcești din aromână au fost adunate de G. Pascu. Printre aceste serioase contribuții științifice, lucrarea lui G. Popescu-Ciocănel constituia un regres în ceea ce privește metoda, deși atrăgea atenția asupra necesității de a privi influența orientală asupra românei într-un plan mai larg decît cel turcic.

, 2.3. Contribuția cea mai de seamă după cel de-al doilea război mondial la cunoașterea elementelor turcești ale limbii române este, fără îndoială, cea a lui Vladimir Drimba. Mergînd pe urmele lui P. Papahagi și L. Spitzer, Vl. Drimba a semnalat mai întîi o serie de paralelisme frazeologice turco-române, a adus noi contribuții la cunoașterea împrumuturilor turcești în dialectele sud-dunărene și, urmînd o direcție semnalată încă de Fr. Miklosich, s-a ocupat, ca și I. Matei, de cuvintele românești pătrunse în turcă. Cercetările sale ulterioare privind dialectele turcești și tătărești din Dobrogea, ca și poziția lingvistică a altor idomuri turcice (în primul rînd limba cumană) urmăresc, pe lîngă scopul lor intrinsec, turcologic, pregătirea fundamentelor unei noi reconsiderări a elementelor turcești din limba română.

2.4. Printre alte contribuții mai noi la influența turcească, merită semnalată cartea lui H. F. Wendt, în primul rînd pentru încercarea ei de a realiza o stratificare cronologică și geografică a elementelor turcești, deosebind de cuvintele osmane pe cele cumano-pecenege, tătare, crimeene și chipceace, precum și elementele dialectale. Informația redusă a autorului asupra dialectelor turcice și turcești, ca și nesiguranța în ceea ce privește metoda lipsesc însă de fundament științific majoritatea contribuțiilor sale, care constituie cel mult sugestii ce urmează a

[13] *Infl. or.*

[14] *Contribuții la stabilirea originii orientale a unor cuvinte românești,* Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Lit. ser. II, t. 30, București, 1908.

https://biblioteca-digitala.ro

fi precizate de cercetătorii versaţi în materie şi nicidecum concluzii valabile pentru ulterioare demonstraţii lingvistice sau istorice.

2.5. Un domeniu care a cunoscut o nouă dezvoltare este acela al onomasticii. Cu rare excepţii, onomastica de origine turcică nu făcuse obiectul unor cercetări speciale, ea fiind doar incidental amintită în lucrări generale de onomastică sau de istorie românească. Problemele generale ale toponimiei turce în România au fost tratate mai întîi de A. Decei, toponimia pecenego-cumanică din Muntenia de I. Conea şi I. Donat, iar hidronimele de origine turcă (în primul rînd dobrogene) au fost adunate de autorul acestor rînduri. Observaţii şi date interesante se găsesc şi în lucrările lui N. D. Raevski şi A. Eremia.

2.6. O distincţie esenţială care trebuie făcută în cadrul toponimelor turcice este următoarea : existenţa unor toponime ca *Peceneaga*, *Picineagul*, *Comana*, *Tătaru*, *Tătăruş*, *Uzunul*, *Valea Turcului* etc. atestă fără îndoială prezenţa unor populaţii sau indivizi de origine turcică în regiunile respective într-o epocă mai veche, dar ele atestă totodată prezenţa românilor alături de ei, aceste nume fiind evident create de români. Totodată, aşa cum a demonstrat E. Petrovici pentru toponimele slave, toponimele provenind de la cuvinte turceşti pătrunse în româneşte, cum ar fi *Cupuzu*, *Dudu*, *Odaia* etc, nu dovedesc în nici un fel prezenţa turcilor în locurile respective, aceste toponime putînd fi create de români chiar într-o epocă foarte recentă.

3. Problemele fundamentale care stau în faţa cercetării actuale privind influenţa turcică în româneşte ni se par a fi următoarele. Cel mai de seamă lucru este, fără îndoială, diferenţierea geografică şi cronologică a acestor elemente. Elementele turceşti şi osmane propriu-zise sînt desigur cele mai numeroase, dar şi cele mai recente şi tocmai prin aceasta, precum şi datorită faptului că turca osmană este cea mai bine cunoscută dintre limbile turcice, ele sînt mai uşor de identificat. Depistarea lor nu se mai apoate limita însă la turca osmană literară, fiind necesară utilizarea tuturor culegerilor şi studiilor de dialectologie turcă publicate în ultima vreme, în primul rînd a celor privind Balcanii şi mai ales Dobrogea. În al doilea rînd este nevoie de cronologia cel puţin relativă a acestor elemente, căci stăpînirea turcească în ţările române a durat aproape 500 de ani, timp în care atît limba română cît şi cea turcă au evoluat considerabil.

3.1. Delimitarea elementelor pre-osmane, pecenego-cumane şi tătare este neapărat necesară. Este drept că mijloacele pentru realizarea acestui deziderat sînt insuficiente, cunoştinţele noastre despre aceste limbi (cu excepţia tătarei) fiind cu totul precare. Dată fiind atît lipsa de date obiective, cît şi uneori slaba diferenţiere dintre diversele dialecte turcice, atribuirea cu certitudine a unui cuvînt la unul din aceste dialecte nu este uşor de făcut.

3.1.1. În lipsa dovezilor lingvistice, trebuie însă apelat la criteriile istorico-sociale, care ne indică adesea domeniul unde asemenea elemente trebuiesc căutate. Fără îndoială, Hasdeu avea dreptate atunci cînd afirma că termenii păstoreşti de origine turcică, vechi ca dată şi generali ca răspîndire (cum ar fi *cioban*, *odaie* ş.a.), trebuie atribuiţi acestor populaţii, şi nu turcilor otomani. Tot aşa, unii termeni turcici privind relaţii sociale foarte vechi este plauzibil să aparţină tot pece-

https://biblioteca-digitala.ro

negilor sau cumanilor, dat fiind rolul pe care aceștia l-au jucat în constituirea unor formații statale pe teritoriul țării noastre.

3.1.2. Importanța acestui element rezultă și din faptul că pecenegii, cumanii și uzii sînt singurele populații turcice care, după ce au locuit mai multe secole pe teritoriul nostru, au fost asimilate complet de populația românească, fapt care nu poate să nu fi lăsat urme lingvistice. Nimic asemănător nu se poate constata cu privire la turca osmană, cu excepția unor restrînse zone de bilingvism turco-român în Dobrogea, unde însă cele două populații continuă să coexiste și astăzi. Ar fi, de altfel, ciudat ca limba română să posede un important număr de toponime pecenego-cumane (asupra cărora cercetătorii sînt în general de acord), dar să nu posede nici un cuvînt în vorbirea comună.

3.2. O distincție importantă de făcut în cadrul împrumuturilor turcești este aceea indicată de Hasdeu, între termenii populari de circulație generală în limbă și terminologia tehnico-administrativă sau de civilizație specific turcească, limitată în general la păturile suprapuse, iar uneori aproape numai la limba cancelariei și a documentelor.

3.3. În funcție de aceasta, trebuie considerate cu mai multă atenție căile de pătrundere a elementelor turcești în românește. În afara unei influențe culte și a alteia populare și deci dialectale, în cazul țării noastre, aflată la periferia imperiului turcesc, trebuie avută în vedere și posibilitatea unor împrumuturi indirecte, prin greacă sau bulgară, uneori chiar prin sîrbo-croată. Într-adevăr, așa cum limbile slave de sud au fost cu certitutudine purtătoare de elemente grecești în românește, ele au putut tot atît de bine, să faciliteze împrumutul unor cuvinte turcești în românește dacă nu chiar să constituie singura cale de pătrundere.

3.3.1. Cu atît mai valabil este acest lucru pentru posibilitatea unei filiere grecești de pătrundere a turcismelor în românește, întrucît administrația turcă a folosit adesea (mai ales în perioada fanariotă) funcționari greci în țările române. Bogatul repertoriu de cuvinte fanariote în limba română întocmit de L. Galdi ar putea fi fără îndoială îmbogățit cu asemenea turcisme venite prin fanarioți.

3.3.2. Cunoașterea elementelor turcești din limbile slave de sud și din cele balcanice în general a făcut în ultima vreme progrese remarcabile, de care trebuie neapărat să ținem seamă. Chiar în cazul unor împrumuturi paralele, și cu totul independente, de turcisme în română și în limbile balcanice, simpla comparație poate fi adesea de folos în lămurirea unor particularități fonetice, semantice sau privind circulația cuvintelor, căile de pătrundere etc.

3.4. Nu trebuie uitat că limba turcă a fost la rîndul ei un intermediar pentru vehicularea unor cuvinte și noțiuni provenind din alte civilizații, în primul rînd din arabă, persană și greacă. Încă Dimitrie Cantemir distingea în listele sale cuvintele propriu-zis turcești de cele „arăpești“ sau „agemii“ (persane). La prima vedere, originea mai îndepărtată a acestor cuvinte ar părea lipsită de interes, căci pentru noi ele provin din turcește și nu din arabă sau persană. Acad. Al. Graur constata însă acum 20 de ani că majoritatea cuvintelor turcești din fondul principal al limbii române sînt la origine arăbești sau persane, ceea ce nu este lipsit de interes pentru caracterul civilizației pe care turcii o aduceau cu ei. Unele observații ale lui T. Löbel și G. Popescu-Ciocă-

https://biblioteca-digitala.ro

nel, dar mai ales recentele studii ale lui N. Dobrişan au arătat că luarea în considerare a îndepărtatului etimon arab nu este lipsită de interes : forma sau sensul cuvîntului în română sînt uneori mai apropiate de arabă decît de turca osmană literară, ceea ce, evident, nu demonstrează un împrumut direct din arabă, dar ne atrage atenţia asupra faptului că schimbarea nu s-a petrecut în română, ci în turca asmană, iar preluarea cuvîntului în româneşte s-a făcut printr-un dialect sau la o epocă în care forma arabă era mai bine păstrată. Un studiu similar trebuie făcut şi asupra elementelor turceşti de origine persană, rezultatele scontate fiind evident aceleaşi.

3.4.1. Dacă este adevărat că nu avem cuvinte pătrunse direct din arabă sau persană, în româneşte (cel puţin pînă în epoca noastră, cînd s-au stabilit punternice contacte directe cu aceste ţări), afirmaţia lui Şăineanu că „limba română nu cunoaşte nici un singur arabism sau persianism care să nu fi trecut mai întîi prin filiera osmanlie" nu corespunde adevărului, căci unele arabisme ne-au venit prin filiera occidentală. Aşa sînt, de exemplu, termenii ştiinţifici de origine arabă (*alchimie, alcool, cifră, zero* etc.) şi alte noţiuni de civilizaţie. Uneori acelaşi termen arab se regăseşte în româneşte cu forme şi sensuri diferite, în funcţie de cum a pătruns, prin turcă sau franceză, cum ar fi *magazin* şi *magazie*. De aceea, un studiu ca acela al lui V. Buescu privind concordanţele turco-arabe în română şi portugheză nu ni se pare deloc lipsit de interes. Nu numai că un studiu asupra elementelor orientale pătrunse la noi prin Occident prezintă un interes deosebit, dar studierea modului cum celelalte limbi romanice au adaptat cuvinte de origine arabă sau turcă la structura lor proprie este deosebit de fructuoasă pentru cercetările româneşti.

3.4.2. Însemnătatea aportului etimonului îndepărtat la stabilirea etimologiei directe este, după cum rezultă din cele arătate mai sus, evidentă. Este cel puţin straniu ca, atunci cînd constatăm cu siguranţă că unele opere literare, pentru a ajunge din India în România, au trecut prin patru-cinci intermediari (persană, arabă, greacă, turcă, slavă), etimologia să fie redusă numai la ultima sursă, mai ales cînd stabilirea ei prezintă dificultăţi evidente.

4. Cu toată importanţa elementelor turcice în limba română, influenţa orientală, aşa cum am arătat, este departe de a se reduce la acestea.

4.1. Cea mai veche dintre celelalte influenţe este desigur cea iranică, manifestată atît în lexic, cît şi în toponimie. Semnalată mai întîi de B. Hasdeu, ea a fost ulterior adîncită de O. Densusianu şi V. Pârvan şi reluată ulterior de A. Rosetti, iar mai recent de noi, într-un articol în care arătam dificultăţile studierii ei. Într-adevăr, în afară de durata imensă de timp de-a lungul căreia s-a manifestat influenţa iranică (cel puţin din sec. V î.e.n. şi pînă spre sfîrşitul mileniului I e.n.), perioadă în care avem prea puţine ştiri despre limba populaţiilor ţării noastre, o dificultate în stabilirea acestor elemente o constituie afinităţile evidente ale limbii daco-geţilor cu limbile iranice şi deci posibilitatea confuziei lor, precum şi posibilitatea unor intermediari (turcici sau chiar slavi) pentru unele din aceste elemente. Numai un studiu adîncit al limbilor şi dialectelor iranice, de genul celui început de A. Riza va putea

https://biblioteca-digitala.ro

duce mai departe acest important domeniu de cercetare, arătînd în unele cazuri adevărata origine, iranică, a unor cuvinte considerate pînă acum de provenienţă turcică, sau ajutîndu-ne să depistăm alte cuvinte tracodace în limba română.

4.2. Prezenţa unei populaţii armeneşti în ţara noastră încă din primele secole ale acestui mileniu pune fără îndoială problema unor relaţii lingvistice româno-armene. Dacă luăm în considerare rolul armenilor în istoria Moldovei şi a Transilvaniei în anumite epoci, ca şi influenţa armenească asupra arhitecturii româneşti, aceste raporturi lingvistice nu pot fi nicidecum neglijate. Trebuie însă remarcat că relaţiile amintite au fost privite pînă în prezent aproape exclusiv sub un singur aspect : acela al influenţei româneşti asupra limbii armenilor din ţara noastră.

4.2.1. Cît priveşte influenţa armeană în limba română, ea a fost studiată numai în domeniul toponimiei. Vocabularul dialectelor româneşti din regiunile cu îndelungă prezenţă armenească nu se poate însă să nu conţină împrumuturi armene. Semnalăm un singur exemplu : glosarul dialectal rezultat din anchetele de pe văile Bistriţei, Moldovei şi Sucevei semnalează cuvîntul *ait* „strigăt cu care se alungă caprele" lăsat de autori fără etimologie ; în fapt el este cuvîntul armenesc care înseamnă „capră". Dacă mai semnalăm importanţa limbii armene pentru depistarea elementelor de substrat ale limbii române, ca şi rolul armenilor ca posibili intermediari ai unor cuvinte orientale, necesitatea adîncirii studiului privind relaţiile lingvistice româno-armene este evidentă.

4.3. Semnalăm o ultimă problemă importantă, aceea a pătrunderii numelor istorice, geografice şi a noţiunilor orientale de cea mai îndepărtată sursă în limba română. Această pătrundere s-a petrecut în cele mai multe cazuri la început prin intermediari şi adesea chiar printr-un lung şir de intermediari. Multe din noţiunile amintite au pătruns la început în română prin slavă, apoi prin greacă, mai recent prin franceză, germană şi engleză, iar în prezent şi prin contact direct. Studierea cuvintelor respective, a diverselor forme şi valori pe care le-au luat, din cele mai vechi texte româneşti şi pînă astăzi ar servi pe de o parte la istoria evoluţiei culturale a românilor, iar pe de altă parte la lămurirea etimologiei cuvintelor respective în româneşte.

4.4. În sfîrşit, problema ortografiei şi a pronunţării numelor orientale în româna actuală este o problemă a cărei importanţă teoretică şi practică nu scapă, credem, nimănui. Date fiind numeroasele inexactităţi şi variaţii în grafia cuvintelor orientale, datorate surselor diferite de informare, oscilaţii care derutează publicul, precizarea lor cu mijloace ştiinţifice se cere cu necesitate.

5. Semnalarea faptelor de mai sus nu putea fi în mod necesar decît foarte sumară. Ea este totuşi de natură să releve, credem, atît meritele cercetărilor româneşti în ceea ce priveşte influenţa orientală asupra limbii noastre, cît şi perspectiva largă şi sarcinile importante care stau în faţa tinerei generaţii de orientalişti români.

https://biblioteca-digitala.ro